

DAVLAT VA HUQUQ TUSHUNCHALARINING MAZMUN VA MOHIYATI, ULARNING O‘ZARO UYG‘UNLIGI

Jamalov Nodir Kasimxonovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“Ma’naviyat asoslari va huquqiy ta’lim kafedrasida dotsenti yu.f.n

Annotatsiya

Ushbu maqolada Davlat va jamiyatni jadal rivojlantirish, modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish, hamda Harakatlar strategiyasida davlat qurilishi, sud-huquq tizimini takomillashtirish, iqtisodiyotni erkinlashtirish va ijtimoiy sohani rivojlantirish, millatlararo do‘stlik va hamjihatlikni mustahkamlash bo‘yicha dolzarb vazifalar ochib berilgan.

Davlat va huquqni tavsiflashdagi asosiy mezon – ularning jamiyat hayotidagi o‘rniga alohida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Davlat, huquq, davlat va huquq munosabati, Harakatlar strategiyasi, sud-huquq tizimi, iqtisodiyotni erkinlashtirish, ijtimoiy sohani rivojlantirish, millatlararo do‘stlik va hamjihatlik.

Davlat va huquq nazariyasi huquqshunoslikning nihoyatda boy, serqirra, shu bilan birga, murakkab, mislsiz olamiga kirishning kaliti bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning saylovoldi Dasturida, shuningdek lavozimga kirishish chog‘idagi qasamyodida, Prezident sifatidagi faoliyatining dastlabki yuz kunida e‘lon qilgan farmonlarida, ayniqsa, “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da ilgari surilgan yangi g‘oyalari huquqshunoslik nazariyasining tahlil doirasini yanada kengaytirishga ijodiy turtki berdi. Bular: – inson manfaatlari va qonun ustuvorligi, hokimiyatning xalq bilan bevosita muloqoti, “davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi”, davlat boshqaruvi tuzilmalarining mas‘uliyatini oshirish, adolatli sud tizimini yaratish, davlatning iqtisodiyotga aralashuvini qisqartirish, ta’sirchan jamoat nazorati mexanizmlarini vujudga keltirish va boshqalar.

Respublika Prezidentining farmoni bilan tasdiqlangan Harakatlar strategiyasida quyidagilar ta’kidlangan: “Mamlakatimiz bosib o‘tgan taraqqiyot yo‘lining chuqur

tahlili, ... globallasuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishni taqozo etmoqda"¹.

Davlat va jamiyatni jadal rivojlantirish, modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish maqsadida ushbu Strategiyada davlat qurilishi, sud-huquq tizimini takomillashtirish, iqtisodiyotni erkinlashtirish va ijtimoiy sohani rivojlantirish, millatlararo do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlash bo'yicha dolzarb vazifalar belgilab berildi.

Davlat va huquqni tavsiflashdagi asosiy mezon – ularning jamiyat hayotida o'ynaydigan rolidir. Ana shu yondashuvdan kelib chiqqan holda turli davrlarda davlat va huquq tushunchalarga turlicha ta'riflar berilgan.

Jumladan, Qadimgi rim faylasufi va siyosiy arbobi Mark Tulliy Sitseron (mil.av. 106–43-y.y.) “davlat nima?” degan savolga javob izlab, shunday deb yozgan: “Davlat – bu umumiy huquqiy tartibotdir; davlat – bu xalq ishi, faoliyati, xalqqa taalluqli ishdir”. Alloma “xalq” deganda kishilarning har qanday jamoasini emas, balki ko'pchilik aholining huquq masalalaridagi o'zaro kelishuvi va manfaatlar umumiyligi asosidagi birlashuvini tushungan².

Uyg'onish davrining buyuk donishmandi Nikollo Makiavelli davlat timsolida jamiyatning siyosiy holatini ko'rgan. U o'zining “Hukmdor” nomli asarida “insonlar ustidan hukmronlik qilgan va hukmronlik qiluvchi barcha davlatlar mohiyatan yo respublika, yoki tanho boshqariluvchi tuzilmalar bo'lgan”³, – deb yozgan edi. Bu o'rinda u davlat hokimiyatni amalga oshirish vositasi ekanligiga urg'u berilgan.

Renessans davrining yana bir ilg'or vakili – golland yuristi, tarixchisi va siyosatdoni Gugo Grotsiy davlatni “huquqqa rioya etish va umummanfaati yo'lida tuzilgan erkin kishilarning mukammal ittifoqi”⁴, deb ta'riflaydi. Shu davrlarda yashab ijod qilgan ingliz faylasufi, hamda liberalizm asoschisi Jon Lokk “davlat demokratiya yoki

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар. стратегияси тўғрисида //Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда, 23-сон, 448-модда, 37-сон, 982-модда.

² Qarang: Цицерон М.Т. О государстве // Мухаев Р.Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений. – М.:2000. Ст.74.

³ Qarang: Макиавелли Н. Государь. Пер. с англ. – М.:1990, ст. 29–30.

⁴ Гроций Г. О праве войны и мира. – М., 1956. – 74-бет./Ҳавола олинди: Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Т.: “Adolat”, 2018.

boshqaruvning u yoki bu shakli emas, balki lotincha “civitas” so‘zi bilan ifodalanadigan har qanday mustaqil uyushma” deb hisoblaydi, va “civitas” so‘ziga faqat “davlat” (commonwealth) so‘zi mos keladi” deb hisoblaydi⁵.

Nemis falsafasining yorqin namoyandasi Immanuel Kant ham davlatning mohiyati borasida tahlil yuritib, shunday deb yozadi: “Davlat o‘zi joylashgan yerning xuddi o‘zidek mulk emas, balki kishilarning o‘zi xo‘jayinlik qilib, o‘zini o‘zi boshqaradigan jamiyatdir”⁶. Mutafakkir boshqa bir asarida “Davlat huquqiy qonunlar himoyasida bo‘lgan ko‘pchilik odamlarning birlashmasidir”⁷, deydi.

“Davlat, – deydi XIX asrda Rossiya imperiyasida konstitutsiyaviy huquq va huquqiy sotsiologiya bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan mashhur rus olimi Nikolay Korkunov, – erkin kishilarning ijtimoiy ittifoqi bo‘lib, muayyan vakolatlar (majburlov) yordamida ta‘minlanadigan osoyishta tartibotdir”⁸.

Rossiyalik olim S.S. Alekseevning fikricha, huquq – qonunlarda yoki davlat tomonidan tan olinadigan boshqa manbalarda mustahkamlanadigan va huquqiy ruxsat etilgan hamda yuridik jihatdan ruxsat berilmagan, taqiqlangan xulq-atvorni belgilash uchun asos bo‘lib xizmat qiladigan huquq umummajburiy normalar tizimi⁹.

Akademik V.S. Nersesyaning e‘tiroficha, “Huquq o‘z mohiyatiga ko‘ra real munosabatlarda tarixan obyektiv belgilangan erkinlikning muayyan shakli, mazkur erkinlikning me‘yori, erkinlik mavjudligining namoyishi, shakllangan erkinlik”, “rasman (shaklan) erkinlik prinsipi aynan huquqning o‘zi bo‘lib, u huquqqa xos adolatni aks ettiradi”¹⁰.

S.S. Alekseev huquqni “normativ sistema” deb ta‘riflaydi. Uning ta‘kidlashicha, “huquqning jamiyat hayotidagi asosiy qadr-qimmati, ijtimoiy vazifasi va ahamiyati

⁵ Локк Дж. Сочинения в 3-х томах. Т.3. – М., 1956. – 388-бет./Хавола олинди: Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – T.: “Adolat”, 2018.

⁶ Кант И. Сочинения в 6-ти томах. Т.4. – М., 1965. – 383-бет. /Хавола олинди: Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – T.: “Adolat”, 2018.

⁷ Кант И. Сочинения в 6-ти томах. Т.4. – М., 1965. – 383-бет. /Хавола олинди: Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – T.: “Adolat”, 2018.

⁸ Коркунов Н.М. Русское государственное право. Т.1. – СПб., 1904. – 27-бет. /Хавола олинди: Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – T.: “Adolat”, 2018.

⁹ Qarang: Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: 1999, ст.58.

¹⁰ Qarang: Нерсисянц В.С. Право и закон. – М., 1983, ст.342–343.

normativ sistema ekanligida”¹¹. Demak bu ta’rifdan kelib chiqadigan bo’lsak, huquq davlat darajasida umumlashtirilgan irodaning normativ ifodasidir.

Davlat va huquq tushunchalari o’zbek olimlari tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, sohaning yetakchi olimlaridan biri X.T. Odilqoriyevning nuqtai nazaricha davlat “jamiyatni uyushtirish, boshqarish vositasi” bo’lsa, huquq “ijtimoiy munosabatlarni jamiyat va inson manfaatlaridan kelib chiqib tartibga solish vositasi”dir.

Huquq – jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, fuqarolarning yurish-turishi, xulq-atvori, asosiy hayotiy faoliyatini belgilab beruvchi, davlat tomonidan rasmiylashtirilgan yashash qoidalari tizimidir.

Davlat va huquq o’zaro uzviy hodisalar bo’lganligi bois davlatning mohiyatida va faoliyatida qanday o’zgarishlar ro’y bersa, huquqning mohiyati va tabiatida ham shunday o’zgarishlar ro’y beradi. Bu jamiyat hayotining umumiy qonuniyatidir¹². Shuningdek, “davlat – jamiyatdan alohida mustaqil tuzilma emas, balki muayyan makon va zamonda mavjud huquqiy tartibga solinadigan ijtimoiy xulq-atvorning aniq shakli”¹³.

O’zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov huquq tushunchasini “ijtimoiy hamjihatlik va kelishuvga asoslangan ijtimoiy tartib-intizomga erishish, erkinlik, adolatparvarlik va tenglikni vujudga keltirish vositasi”¹⁴ deb ta’rif beradi. Turli davrlardagi turli tahlillardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, davlat va huquq to’g’risida nazariy bilimga ega bo’lish ushbu ikki hodisaning mohiyati va mazmunini, rivojlanish qonuniyatlarini, ularga ta’sir etuvchi omillarni to’g’ri talqin qila bilish yuqori malakali yurist mutaxassislarini tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Chunki, fuqarolik, ma’muriy, jinoiy, moliya, mehnat huquqi kabi huquq sohalarining maqsadi, mazmunini anglash uchun davlat va huquq nazariyasi fani fundamental asos bo’lib xizmat qiladi, u davlat va huquqning tushunchasi, rivojlanishi va faoliyat ko’rsatish tamoyillariga oid nazariy bilimlarni hosil qiladi.

Ijtimoiy jihatdan huquq hech qachon mavhum bo’lmasligi umumiy tan olingan talabdir. “Abstrakt” huquq mavjud emas, u doimo aniq va konkretdir. Bu tabiiy bir holdir, chunki huquq azaldan ayrim sinf, millat yoki odamlar guruhi faoliyati natijasi sifatida vujudga kelmaydi va maydonga chiqmaydi, balki butun jamiyat hayoti

¹¹ Qarang: Алексеев С.С. Восхождение к праву: поиски и решения. – М.: Норма, 2001,ст.54.

¹² Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – T.:Adolat, 2018 йил,166-бет.

¹³Shu manba, 68-бет.

¹⁴ Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.3. – T.: O’zbekiston, 1996, 20-бет.

mahsuli va uning tabiiy rivojlanishi natijasi hisoblanadi. Huquq – yuksak ijtimoiy qadriyat va butun insoniyat madaniyatining ko‘rsatkichi. Huquq butun jamiyat yoki, hech bo‘lmasa, uning katta qismining manfaatlarini aks ettiruvchi qoidalar nafaqat xalqaro-huquqiy hujjatlarda, balki ayrim davlatlar tomonidan qabul qilinuvchi hujjatlar, chunonchi: konstitutsiyalar, qonunlar, ba’zi qonun osti hujjatlarida ham ifodalanadi. Amalda har bir davlat konstitutsiyasida butun jamiyat manfaatlariga tegishli talablar va qoidalar aks etadi.

Masalan, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqedan qat’i nazar, hammaning qonun oldida tengligi (18-modda), har kimning yashash huquqi (24-modda), erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi (25-modda), mehnat qilish, dam olish, malakali tibbiy xizmatdan foydalanish, ta’lim olish kabi huquqlari mustahkamlab qo‘yilgan¹⁵. Huquq davlat tomonidan o‘rnatiladigan va qo‘riqlanadigan, mamlakat aholisining umumiy va shaxsiy manfaatlarini ifodalovchi va ijtimoiy munosabatlarni davlat tomonidan tartibga solish vositasi sifatida amal qiluvchi umummajburiy xulq-atvor qoidalari tizimidir.

Fuqarolar bilan davlat o‘zaro huquqlar va majburiyatlar orqali uzviy bog‘liqdir. Shaxs, jamiyat va davlat — bu uchala asosiy qadriyat Konstitutsiyada belgilab qo‘yilgan. Konstitutsiya fuqaro, jamiyat va davlat hokimiyati o‘rtasidagi munosabatlarni belgilovchi o‘ziga xos ijtimoiy shartnomadir. Konstitutsiya fuqarolarning umumiy teng huquqliligi, fuqaro va davlat o‘rtasidagi munosabatlarda o‘zaro mas’ulligi g‘oyasiga asoslanadi. Davlat faoliyatining asosiy maqsadi xalqqa xizmat qilishdir.

O‘zbekistonning asosiy qonuni davlatga, uning hukumat organlariga, mansabdor shaxslarga, jamoatchilik birlashmalariga va fuqarolarga Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq faoliyat yuritish majburiyatini yuklaydi.

Bir so‘z bilan aytganda, davlat va huquq nazariyasi milliy istiqlol mafkurasi mohiyatidan kelib chiqqan holda aholining huquqiy ongi va yuksak huquqiy madaniyatini shakllantirishga, ular faoliyatida qonun ustuvorligi, qonunga hurmat va unga itoatgo‘ylik ko‘nikmalarini hosil qilishga xizmat qiladi. Darslikni yozish jarayonida, ya’ni fanning turli mavzularini yoritishda huquqshunoslik va davlatshunoslikda an’anaviy bo‘lib qolgan mumtoz qarashlar, qoidalar bilan

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018 йил.

Proceedings of International Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Moscow, Russia

Date: 11th April, 2023

ISSN: 2835-5733

Website: econferenceseries.com

mustaqillik yillarida paydo bo‘lgan yangi zamonaviy g‘oyalar (qarashlar) o‘rtasidagi afzallikni aniqlashga doir muhim bir masala ko‘ndalang edi. Bu boradagi yechim – an’anaviy va zamonaviy ta’limotlar o‘rtasida oqilona muvozanatni topishdan iborat bo‘ldi.

E- Conference Series

Open Access | Peer Reviewed | Conference Proceedings

E- CONFERENCE
SERIES